

'Alî Şîr Nevâî'de (ö. 1501) Yûsuf*

SİGRİD KLEİNMICHEL**

Yusuf in Alî Şîr Nevâî

Ö Z E T

'Alî Şîr Nevâî'nin kendi zamanına kadar Türkçe yazılan Yûsuf mesnevîlerinden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Nevâî, Yûsuf hakkında mesnevî yazmamakla birlikte Târîh-i Enbiyâ ve Hukemâ adlı kitabında peygamber Yûsuf hakkındaki olayları ayrıntıları ile anlatmaktadır. Ayrıca, gazellerinde de Yûsuf'un ismi sık sık geçer. Bu yazıda, Yûsuf'un geçtiği beyitlerden seçilen örneklerin yorumlarıyla birlikte değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

ABSTRACT

It is likely that the poet 'Alî Şîr Nevâî was unaware of the mesnevis that recount the story of Yûsuf –poems that were written in Turkic dialects before his time. He wrote no mesnevi about Yûsuf, yet he knew Yûsuf's story very well; he wrote about him in his book Târîh-i Enbiyâ va Hukemâ, and mentions Yûsuf frequently in his gazels. In the focus of this article is the way in which 'Alî Şîr Nevâî portrayed Yûsuf in his gazels, and in demonstrating Nevâî's portrayal I give examples of his poems and comment on Nevâî's perspective on Yûsuf's story..

ANAHTAR KELİMELE R

'Alî Şîr Nevâî, Yûsuf kıssası, Yûsuf u Züleyhâ mesnevîsi.

KEYWORDS

'Alî Şîr Nevâî, Yûsuf's story, mesnevi on Yûsuf u Züleyhâ story.

* Makalenin Geliş Tarihi: 18.11.2019 / Kabul Tarihi: 07.12.2019.

**s.kleinmichel@web.de. Sigrid Kleinmichel, Orcid Id: 0000-0002-7038-4612. 1971'de Berlin Humboldt Üniversitesi'nde Marzubân-nâme'nin dil özellikleri üzerine Doktora tezini tamamladı ("Untersuchungen zur phonologischen, morphophonologischen und morphologischen Problemen im Marzubân-nâme"). 1974-1990 yılları arasında Akademie der Wissenschaften der DDR'de [Demokratik Almanya Bilimler Akademisi] çalıştı ve Kazakistan ve Özbekistan'ın 20'nci yüzyıldaki edebiyatı üzerine dersler verdi. 1994-1998'de Freie Universität Berlin'de Özbek ve Uygur dilleri üzerine dersler verdi. (Eserlerinden bazıları: Halpa in Choresm Harazm Und Atin Ayi Im Ferghanatal: Zur Geschichte Des Lesens in Usbekistan Im 20. Jahrhundert, 2001; Die Geburt Des Propheten Muhammad: Drei Dichtungen Aus Mittelasien, 2009 ve Hiob zwischen Selbstbeziehung und Protest. Gedichte aus Mittelasien, 2016). Meslektaşlarım Margarete I. Ersen-Rasch'a (ö. 2017) başlangıç, Hatice Aynur ve Tanju Seyhan'a tamamlanma aşamasındaki yardımları için teşekkür ederim.

Giriş

‘Alî Şîr Nevâî Yûsuf hikâyesini hiç kaleme almadı ve şairin kendi zamanına kadar Türk dilinde yazılan “Yûsuf ve Zelîhâ” hikâyeleri hakkında bilgisi bulunmamaktaydı. Onun eserlerinde şu şairlerin adları yer almamaktadır: Kul ‘Alî (*Kıssa-i Yûsuf*, 630/ 1233, dördlükler a, a, a, imdi) (Brockelmann 1916, Uygur 2004), Şeyyâd Hamza (*Yûsuf ve Zelîhâ*, ö. 749/1348-49’dan sonra, mesnevî, remel bahrinde) (Şeyyad Hamza 1946), Sulî Faķîh (14. yüzyıl, mesnevî, remel bahrinde) (bkz. Halide Dolu 1952: 419-445; Köktekin 1996: 173-179, Ünver 2001: 15-20), Kırımlı Maħmûd (eseri yok, ama Halîloğlu ondan söz etmekte), Halîl-oğlu ‘Alî (dördlükler a, a, a -(y)u/ -(y)ü) (bkz. Ertaylan 1960), Rabĝûzî (*Kıssasul-Enbiyâ* içinde, 1310, nesir, birkaç gazel ve rubaî ile) (bkz. Al-Rabĝhûzî 1995: I/123-226, Al-Rabĝhûzî 1995: II/ 154-279), Darîr (ö. 1366’dan önce)¹. Dolayısıyla ‘Alî Şîr Nevâî’nin bu şairlerin adlarını hiç işitmediğini düşünebiliriz. Durbek yahud Hamîdî (yahud Hâmîdî) ismini de Nevâî’de bulamıyoruz. Bu şairin eseri bilindiği gibi 1409 veya 1469 yılında Nevâî’den çok uzak olmayan bir yerde yazılmıştı (mesnevî, şairin ismi 4a’da) (bkz. Dolu 1952: 431-435). Ama Nevâî onu da tanımamış olmalı ki, hiçbir yerde bu eserden söz etmemektedir. *Mecâlisü’n-Nefâ’is* adlı tezkiresinde adını verdiği kendi zamanında yaşayan Farsça ve Türkçe yazan şairler arasında Hamîdî’nin ismi bulunmamaktadır. Kendisinin bu eseri bilmediğine hükmetmek zor olsa da mevcut durum bunu göstermektedir.¹

Nevâî elbette *Yûsuf ve Zelîhâ* hikâyesini çok iyi bilmekteydi, defalarca okuduğuna da hiç şüphesiz yoktur. *Kur’ân*’ın 12. sûresine vâkıf olduğu gibi Taberî’nin (ö. 923), Kisâ’î’nin (ö. 1002), Sa’lebî’nin (ö. 1036), Zemahşarî’nin (ö. 1144), İbnü’l-Esîr’in (ö. 1233) ve başka tarihçiler ile tefsir yazarların kitaplarını büyük bir ihtimalle okumuştu. Mutlaka Herat’taki dostu ‘Abdurrahmân Câmî’nin *Yûsuf va Zulayhâ* mesnevîsine aşına idi; ancak Nevâî’nin kendisinden 27 yaş büyük olan Câmî’nin (ö. 1492) değil de Nizâmî’nin mesnevisinin konusunu takip ettiğini belirtmek gerekir. Halbuki Câmî’nin ölümu vesilesiyle yazdığı *Hamsetü’l-Mütehayyirîn* adlı eseri bu iki şair arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir. Onlar birbirlerine bazen müfred, bazen rubâî şeklinde kaleme alınmış kısa

¹ Erzurumlu Darîr bkz. (Karahana 1994).

haberleri sık sık göndermişlerdir. Aralarında Yûsuf hikâyesi hakkında da konuşmuş olabilirler. Bunun bir izini bulabilir miyiz yahut Alî Şîr Nevâî'nin eserlerinde Yûsuf hakkındaki fikirlerini görebilir miyiz acaba? Bu makalede bunun sorgulamasını yapmaya çalışacağız.

I. Kısım

Nevâî, *Târîh-i Enbiyâ vü Hükemâ* adlı eserinde Ya'kûb ve Yûsuf hakkında biraz bilgi veriyor. Yûsuf hakkında hem nazım hem de nesir olarak birçok hikâyenin yazılmış olduğunu belirtiyor. Ona göre hikâyenin revaç bulmasının nedeni Yûsuf hikâyesi içinde "garaiblerin" (garâbatın), "şirinliklerin", "sihirlerin" çok olmasıdır. Örnek olarak Firdevsî-i Tûsî, Nûreddîn 'Abdurrahmân Câmî ve Mes'ûd 'Irâkî'nin mesnevîlerini anıyor.

Önce bir cümlede Firdevsî ve Câmî'den birlikte bahsederek onların eserlerini methediyor: "anlarınğ dağı fazl va kamâlîğa vaşf hâcat emäs." (Onların da vasıf ve olgunluğunu tanımlamaya ihtiyaç yoktur). Ondan sonra "Yana Hwâca Maş'ûd 'Irâkî hãm nazm kılıbdur va balâgatnıg dâdını beribdür." (Hâce Mes'ûd 'Irâkî de <Yûsuf hakkında> şiir yazmış ve belagatin hakkını vermiştir), der. Bence Nevâî bu ifadeyle çok meşhur iki şair ile az bilinen Hâce Mes'ûd 'Irâkî arasında büyük bir fark olduğuna dikkat çekmek istemektedir.

Hâce Mes'ûd 'Irâkî'nin Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'inin ikinci meclisinde anılan Hâce Mes'ûd-i Kûmî (ö. 1490) olması mümkündür. Nevâî onun hakkında şöyle diyor:

Ol vilâyatning uluğlarındanıdır. Irâktın kim Hôrâsânğa keldi va faķır bilâ muşâhib erdi. Maşnavîsi puhta va ğazalları ravân erdi. Köp rânġın abyât hãm şirläridä bardur. Sultân-i Şâhib-kırân tarîhın anga buyurıldı. On ikki ming baytğa yakın aytıbdur. Yûsuf va Zulayhâ, Şams va Kâmar, Tîġ va Kalam munâzarası hãm nazm kılıbdur...

Bundan sonra Nevâî, Mas'ûd-i Kûmî'nin iki beytini aktarıyor, onun halk arasında meşhur olan bir *Dîvân* da tertip ettiğini ve Herat şehrinde öldüğünü ekliyor, (Alisher Navoiy 1997: 47-48, Alî-Şîr Nevâyî 2001: 50).

Bugün Farsça yazılan ilk *Yûsuf ve Zelîhâ* hikâyesini Firdevsî'nin kaleme aldığı bilgisine şüpheyle bakılmakta ve genellikle Pseudo-

Firdevsî'den bahsedilmektedir. Fakat Nevâî zamanında böyle şüpheler yoktu. Nevâî ve ondan biraz önce Şâhruh'un (ö. 1447) oğlu Baysunkur (ö. 1434) da *Yûsuf ve Züleyhâ'nın* Firdevsî tarafından yazıldığına inanmaktaydı.²

Câmî ise *Yûsuf ve Zelîhâ* eserini 1483 yılında kaleme almıştır. Burada en dikkat çeken konu Nevâî'nin kendisinin de bir *Yûsuf ve Zelîhâ* hikâyesini yazmak istediğini bildirmesidir: "İnşâallâh 'umr âmân bersâ türk tili bilâ-uğ kâfurçun [kâfurgûn] varaq üzrâ hâma-i muşkin şamâmanı sürgây" – yani, ömür fırsat verirse Türk dilinde bembeyaz kâğıda müşk gibi kara ve güzel kokulu kalem ile (bu öyküyü) yazacağ(ım). "Va bu qişsa nazmın ibtidâ qılıb, intihâsığa yetkürgây" – yani, bu kıssanın nazmına başlayıp tamamlayacağım.³

Ama Nevâî'nin ömrü yetmediğinden *Yûsuf ve Zelîhâ* hikâyesini şiir şeklinde yazamadı.

Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ eserinde Nevâî, meşhur öykünün en mühim unsurlarını ve motiflerini anlatmaktadır: Yûsuf'un kendini aynada görmesi, kendi güzelliğine hayran olması ve bu sebepten aşırı gurur duymasını; satılmasının esas sebebinin bu gurur olduğunu *Kur'ân*'ın 42'nci sûresinin 11'inci ayeti ile açıklıyor: "benzeri hiç bir şey yoktur, O işittir, O görür". Yûsuf'un düşü (güneş, ay ve on bir yıldız ona secde ederler); kardeşlerinin düşünden haberdar olması; onu kuyuya atmaları ve 17 kalb dirhem, yani sahte dirhem⁴ fiyatla satmaları; kardeşlerin Yûsuf'un kanlı gömleğini Ya'kûb'a vermesi; kurt (börü) Yûsuf'u yedi, diye söylemeleri; Ya'kûb'un mateme ve sönmeyen ateş içine düşmesi;

²Türk bilginleri de bu şüpheyeye katılıyorlar, örneğin Ahmet Kartal şöyle yazıyor: Firdevsî-i Tûsî'ye ait olduğu ileri sürülen mesnevî ise, İran edebiyatında Câmî'nin eserinden önce yazılan *Yûsuf ve Züleyhâ* hikâyelerinin en meşhuru. Bkz. Kartal 2006: 503. Baysunkur, meşhur 1425 tarihli *Şâhnâme'nin* önsözünde Firdevsî'nin *Yûsuf ve Züleyhâ* öyküsünden bahseder, fakat bu da şüpheli sayılmaktadır. Bkz. J. Rypka 1959: 158-159. Rus âlimlerinden A. T. Tagirdzanov, bu *Yûsuf ve Zuleyhâ* hikâyesinin Firdevsî'nin eseri olduğundan şüphe etmiyor, bkz. Tagirdzanov 1948: 334-338, Tagirdzanov 1970: 46-61.

³Alisher Navoiy 2000: 97-194, Yûsuf a.s. hakkında s. 122-129, kendi planı hakkında s. 122.

⁴Grünbaum'a göre Firdevsî'ye kadar daima 20 dirhemden bahsederlerdi. Firdevsî'de ise 18 dirhem. Bkz. M. Grünbaum 1889: 26.

kervanın gelmesi, Yûsuf'un kuyudan çıkması ve yine fiyatı hakkında bilgi vermektedir; fakat burada 17 yahut 20 dirhem yazmaktadır.

Şairin, Yûsuf'a biçilen fiyatı iki defa belirtmesinin bence bir anlamı olmalı. Belki şair Yûsuf'a çok hakaret ettiklerini, çok aşağıladıklarını vurgulamak, Yûsuf'un bu hâli ile sonra Mısır şahının birinci veziri olmasına dikkat çekmek istemektedir.

Ondan sonra Yûsuf'un kendi ağırlığının 7 misli olan misk miktarı karşılığında Mısır'da satıldığı, Malik Rayân'ın -yani Mısır Azîz'inin Yûsuf'u satın aldığı, onun eşi Zelihâ'nın Yûsuf'a âşık olduğu anlatılır. Ama Nevâî, Zelihâ'nın evveliyatını - yani onun düşlerini, Mısır'a gitmek istemesini, orada yakışıklı Yûsuf'u bulamamasını anlatmaz.

Şair, Yûsuf'un Mısır'a geldiği zaman 17 yaşında olduğunu söylüyor. Zelihâ'nın erine (yani Mısır'ın 'Azîz'ine) neden Yûsuf'tan şikâyet ettiğini bildiriyor: Zelihâ, Yûsuf'un kendisini 'Azîz'e şikâyet edeceğinden korkup bu tehlikeyi önlemek istemektedir. Nevâî, Mısır'ın 'Azîz'inin durumu araştırıp hakikati ortaya çıkarmasını, önce Mısır'ın ileri gelenleri sonra da Mısır halkının haberi öğrenmesini, bilinen turunç hikâyesini ve Yûsuf'un hapisanede düş yorumlaması hikâyesini de anlatır.

Nevâî'de düş epizodu şöyle geçiyor: Hem "suvçu", yani sâkî, hem de ekmekçi düşlerini anlatırken yalan söylüyorlar; yorumdan sonra da düşlerini geri almak istiyorlar, ama bu mümkün olamıyor. Burada önemli olan düş değil, düşün yorumu. "Suvçu" zindandan çıktıktan sonra Yûsuf'u unutuyor, Yûsuf birkaç yıl daha zindanda kalıyor. Bundan sonra Mâlik Rayân'ın yedi semiz ile yedi zayıf sığır hakkındaki düşünden söz ediyor. "Suvçu" Yûsuf'a Mâlik Rayan'ın düşünün yorumunu soruyor, neticesini Mâlik'e bildiriyor. Bunun üzerine Mâlik, Yûsuf'u zindandan çıkartmak istiyor, ama Mâlik onu çağırtdığında *Kur'ân*'da anlatıldığı gibi Yûsuf gitmiyor. Önce turunç meselesinin aydınlatılmasının gerekli olduğunu söylüyor. Mâlik, 'Azîzi hazinedarını, Zelihâ'yı ve kadınları çağırıyor. Zelihâ Yûsuf'un suçsuzluğuna dair tanıklık ediyor. 'Azîz iktidarsız olduğundan Zelihâ'dan ayrılıyor (Zelihâ'yı talak ediyor). Böylece Yûsuf zindandan çıkıyor.

Yine burada ilginç bir detay bulunmaktadır: Mâlik (yani Şah) kendi düşünün yorumunu ilk olarak Yûsuf'tan değil, suvçudan dinlediği için

Yûsuf'un da tabir etmesini ister. Ama Mâlik'in sadece tabiri değil, kendi düşünüyü de unutmuş olduğu görülür. Şair:

Yûsuf, alayhi as-salam burun anıng tüşün aytdi kim, köp nimä malik unutup erdi kim, yâdiğa kelmädi. Ba-ğâyat muta'accib bolub, Yûsuf alayhi as-salam'dın ta'bîrin hãm tilädi.

Yûsuf'un Mâlik'e düşünüyü ve yorumunu ikinci defa bildirmesi gerekir. Nevâî neden bu tekrara dikkat çekiyor? Bu tekrarda belki edebiyat, yani estetik dışında onun Herat'taki vezirlik vazifesinin de rol oynadığını düşünebiliriz. Şahlar bazen akıllı vezirlerin söylediğini unutup memleket için gerekli olanı yapmamaktadırlar.

Burada Câmî'nin *Yûsuf ve Züleyhâ* eseri akla gelebilir. Câmî kendi *Yûsuf ve Züleyhâ* öyküsünün sonunda bir taraftan şâhı ("mubâarak bar şâh") diğer taraftan da devlet erkânını (arkân-ı davlat) över. Onların arasında en çok "şîr sıfatı olanları" (gazanfar hayetân) - ve "şîr gibi saldıran" (şîr savlat) üzerinde duruyor. Bu sözlerle Câmî neyi kastettiğini daha açık göstermek için "şîr üstünde şîr" (şîr bar şîr) - ('Alî + şîr) - ifadesini kullanır. Uzmanlar, 'Alî Şîr Nevâî'nin Yûsuf gibi vezir olduğunu hatırlatarak Câmî'nin Yûsuf'u Nevâî'ye yakınlaştırdığını iddia ederler.⁵ Ondand sonra Nevâî yedi "mamûr" (bereketli) yıl ve yedi kahat (kıtlık) yıldan bahseder, Yûsuf'un Zelihâ ile evlenmesini, iki oğullarının doğmasını, kardeşlerinin Kenan'dan gelmesini, ikinci defa Bünyamîn ile Mısır'a gelişlerini anlatır. Yûsuf Bünyamîn'den ayrılmak istemediği için, yani ayrılmak onun için çok ağır olduğu için çok kıymetli kadehini onun yüküne saklatır. Yûsuf'un adamları kadehi Bünyamîn'in yükünde bulur ve onu - yani kardeşlerden en küçüğünü - Yûsuf'a geri gönderirler. Kardeşleri de onunla beraber döner. Burada şairin yine ilginç bir sözü var: "Bu yerde ihtilaf köptür." (Burada ihtilaf çoktur.). Bunda ne gibi bir ihtilaf olabilir? Nevâî sebebini açıklamaz; ama şairin kendi kaynaklarından biri olan Pseudo-Firdevsî'nin metnine bakarsak, ihtilafı görürüz: Kardeşler başta Bünyamîn'e yardım etmez, aksine "O da kardeşi Yûsuf gibi hırsız." derler ve Yûsuf'un teyzesinin kıymetli kemerini çaldığını iddia ederler.

⁵ Rosenzweig 1824: 184, dipnot 7; 226-227. Orta Asyadaki âlimler de bu sorular hakkında düşünmüş, örneğin Mirzayev 1972: 19-25.

Okur bunun dedikodu olduğunu biliyor. Zira, teyzesi Yûsuf'u çok sevdiği için kemerini onun çaldığını söylemişti, niye böyle yaptığını da anlatmıştı. Bu görüş Araplarda da var, örneğin Sa'lebî'de; Pseudo-Firdevsî'de de var. Zarar gören adam hırsıza istediğini yapabilirmiş.⁶ Hırsızlık olayı üzerine teyzesi Yûsuf'un iki yıl daha yanında kalmasını sağlıyor.

Firdevsî'nin mesnevîsinde ise bundan sonra Yûsuf'un kardeşleri, babalarına (Ya'kûb'a) Bünyamîn'i sağ olarak geri getirmeyi vadettiklerini hatırlar ve Yûsuf olduğunu bilmedikleri 'Azîz'e onlardan birini alıp, Bünyamîn'i geri vermesini teklif ederler. 'Azîz bunu kabul etmez, kardeşlerden Simon bağırır, onu yatıştırmak çok güç olur. Yehûdâ, Bünyamîn'i büyük ve uzak olan Mısır'da yalnız bırakmamak için orada kalır, onun sağlığına dikkat edeceğini söyler.

Nevâî'nin açıklamadığı "İhtilaf" büyük bir ihtimalle diğer şairlerde de buna benzer şekillerde anlatılan bu konular olmalıdır. Nevâî, Ya'kûb'un mektubunu ve Yûsuf'un ona cevap olarak gönderdiği mektubu anlatır. Ya'kûb, mektubu okuduğunda onu peygamberin yazdığını anlar.

Yûsuf'un kardeşlerinin üçüncü seyahatinde kendini onlara tanıtmamasını anlatır, onun birinci ve ikinci seyahatleri için kardeşlerinden para almadığını da belirtir. Bunun da tesadüf olmaması gerektiğini düşünüyorum. Çok zengin olan Nevâî'nin Herat şehrinde parası ile binalar yaptırdığı, ilmin gelişmesine yardım ettiği, fakirlere okuma imkânı sağladığı biliniyor. Herhalde zenginlerin kendisi gibi elinin açık olması gerektiğini göstermek istiyor.

Yehûdâ, Ya'kûb'un gözlerine görme gücünü geri veren Yûsuf'un gömleğini ancak bundan sonra Kenan'a götürür. Ya'kûb gömleğin hoş kokusunu Yehûdâ, Mısır'dan çıkar çıkmaz alır. Bu detayı da Arapça yazılan metinlerde görüyoruz, örneğin Kissa'î'de (*The Tales of the Prophets of al-Kisa* 1978: 188-189). Öykünün sonunda Ya'kûb Mısır'a gider, baba oğul birleşir, şah Mâlik Rayân ölür, Kâbûs adlı bir kişi şah olur, o ölünceye

⁶ *Qışaş al-anbiyâ' oder 'Arâ is al-Mağâlis von Abû Ishâq Ahmad b. Muḥammad b. Ibrâhîm at-Ta'labî* 2006: 175; Firdevsî'nin Yûsuf ile Zulayhâ'sının Almanca tercümesi: Schlechta-Wssehrd 1889: 25-27.

kadar İslâmı kabul etmez. Ya'kûb ve Yûsuf'un ölümünden sonra Yehûdâ, onların halkının idarecisi olur.

Nevâî nesir şeklinde yazdığı bu metnin sonuna bir beyit yazar:

*bardı Yûsuf, kalmadı Kâbûs hâim bolmay adam
içtilâr câm-i fanâ şiddik hâim, zindik hâim*

(Yûsuf gitti, Kâbûs da <mümin> adam olmadan gitti; hem sadık hem zındık (kâfir) fanilik kadehini içti.)

Buna benzer beyitleri belki başka şairlerde de bulmak mümkün. Buna rağmen Nevâî'nin neden metnin sonunda zindik'tan bahsettiğini sormak gerekir. Nevâî Herat'ta yaşayan, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'i yazan ve tarihçi biri olarak eski zamanlarda da insanların ayrı ayrı dilleri olduğunu biliyordu.⁷ Nevâî'nin burada insanların farklı dinlere mensup oluşları hakkında da fikir yürüttüğünü görmekteyiz.⁸ Şair zindik sözünü ve terimini metnin sonuna yazarken belki Müslümanların yanında her zaman Müslüman olmayanların da yaşadığını ve yaşayacağını söylemek istemektedir.

II. Kısım

1.0 'Alî Şîr Nevâî'nin gazellerinde⁹ ve başka şiirlerinde Yûsuf hakkında çok sayıda beyiti yer almaktadır.

1.1. Bazı gazellerinde **Yakûb'u ve Yûsuf'u anar**. Bir gazelde şair kendisini hem Yakûb şeklinde görüyor, hem de Yakûb'a "sen" diye hitap ediyor:

⁷ Bazı yazarların metinlerinde Yûsuf, kardeşlerinin dilini bilmesine rağmen onlar Mısır'a geldiğinde kasten onların dilini bilmediğini söyler, onlarla tercüman yardımıyla konuşur, mesela Kisâ'î'de: *The Tales of the Prophets of al-Kisa* 1978: 186-187.

⁸ Mısırlıların yahut onların şahı Kâbûs'un Müslüman olmak istemediklerini hem Taberî'de hem Kisâ'î'de buluyoruz. Kisâ'î'de Yûsuf, bu sebeple Nil nehrinin başka sahiline bile gider. Bkz. *The Tales of the Prophets of al-Kisa* 1978: 191; Tabarî 1987: 184.

⁹ Beyit alıntıları şu neşirlerden yapılmıştır: I: *Badâi'ul-bidâ'iyâ* (Taşkent, 1987); II: *Navâdir un-nihâya* (Taşkent, 1987), III: *Çarâ'ib uş-şigar* (Taşkent, 1988); IV: *Navâdir uş-şabâb* (Taşkent, 1989); V: *Badâi'ul-vasa'at* (Taşkent, 1990); VI: *Favâid ul-kibâr* (Taşkent, 1990); III, IV, V, VI cilt birlikte şu isim ile biliniyor: *Hzâ'în ul-ma'ânî*.

Tüştü ot könglüm üyigä âh-i dard-âlûd ilä

(düştü ateş gönlümün evine azaplı ah ile)

Mısraî ile bu gazel başlıyor. Kara duman her yerde, gece hiç bitmiyor, dünya çarkı dönmüyor gibidir ve:

(4)Yûsufum hacrida Ya kûb gam içrâ, muṭribâ

öyle men kim hûşluğum yok nağma-i Dâvud ilä

(Yûsuf'unun yokluğundan Ya'kûb gamda, ey çalgıcı! Ben de öyle, Dâvud'un melodileriyle bile sevincim yok).

Sonraki beyitte:

(5) demâ hâr dardıngga äyläy bir davâ, koy kim öläy

kim malûl olğung-durur bu dard-i nâ-ma'dûd ilä

(Her derdine bir ilaç bulacağım deme, bırak, öleyim; çünkü üzgün olacaksın bu sınırsız dertle)

Sonraki beyitte Ya'kûb olduğunu hemen hemen unutup:

(6) Şâh tilâr davlat bakâsın, men gadâ, yâr ağızını

rancadur şâh-u gadâ, bir kâm-i nâ-mavcûd ilä (I 642; III 538)

(Şah devletin devamlılığını ister, ben fakir sevgilinin ağzını; dert içindedir şah ve fakir, olmayan bir mutlulukla)

Burada Ya'kûb olduğunu büsbütün değil, hemen hemen unutmuş görünüyor. *Yûsuf ve Zelîhâ* öyküsünde Yûsuf şah, Ya'kûb ise fakir, dert içinde, kör olur. Yani bu beyitte de Ya'kûb'un Yûsuf anlamı, az olsa da, ikinci anlamı olarak hissedilebilir: Dert içinde şah ve fakir, ikisinin arzusu yerine gelemiyor.

1.2 Bir başka gazelde Nevâî kendi yasının Ya'kûb'unkinden büyük olduğunu söylüyor:

(2) aşk öltürdi meni haşr eligä, vay, äğär

çeksälär 'arşa-i mahşarğa bu tûfânım ilä

(Gözyaşı beni öldürdü, eğer bu (gözyaşı) tufanımla mahşer meydanına götürürlerse, haşr ehlinin vay hâline!)

ve sonraki beyitte Ya'kûb ile Yûsuf'u görüyoruz:

(3) *bayt ul-aḥzân bilâ Ya'kûbnı Yûsuf ğamuda*

körmägän hacrıda kördeg meni vayrânım ilâ

(Yûsuf'tan dolayı gam içinde olan Ya'kûb'u hüznler evinde görmeyen, harabemde <sevgilinin> ayrılığında kör gibi olan beni görmedi)

Sonraki iki beyitte de evinin yıkıldığını söylüyor:

Alâ ḥânu al-âmân yani ḥân-u-mân-sız, evsiz

panâhum ğayrı kûyun bolmağay,

yani: rüzgâr ve fırtınadan başka sığınak bulamıyor (Mecnûn gibi).

Sonra sevgilisini anlatırken “ay” diyor. Bu “ay” mutlaka Yûsuf oluyor:

(7) *cânda pinhân durur ol ay-u işitmäs netäyin*

neçä yalbarsa köngül nâla-i pinhânım ilâ

(O ay canda gizlendiği hâlde gönül ne kadar yalvarırsa gizli gizli ağlayıp sızlasa bile olduğumu işitmiyor, ne yapabilirim (hiçbir şey yapamam.)

Bu gazelin en son beyitinde Nevâî çok defa yaptığı gibi latife yapıyor:

(9) *Ey Nevâî meni cân algalı cânân tilâmiş*

äyläräm azm anıng kûyı sarı cânım ilâ (IV 569)

(Ey Nevâî, sevgili benim canımı almak istemiş, canımla beraber onun sokağına doğru gidiyorum.)

1.3 Üçüncü bir gazelde yine Ya'kûb ile mâh-i Ken'ân'ı, yani Yûsuf'u, görüyoruz. Ama bu gazel, en son beyitte başka, hafif neşeli oluyor:

(1) *kâşidî kim yetküür könglümğä cânândın ḥabar*

öyledür kim bergäy ölgän cismğa cânđın ḥabar

(Bir haberci gönlüme sevgiliden haber ulaştırıyor, sanki ölen cisme candan haber veriyor.)

(2) *demâ hacrımdın ḥabarsız mı ekân sän kim, mengä*

bar edi ölmäktin, amma yoğ edi andın ḥabar

(Ayrılığımдан habersiz misin acaba, diye söyleme; çünkü ölmekten haberim vardı, ama ondan yani sevgilimden haberim yoktu.)

(3) *ne 'acab açılsa kör olğan közüüm Ya'kûb dek
kim nasîm-i subh berdi mâh-i Kan 'ândın habar*

(Kör olan gözüm Ya'kûb'un gözü gibi açılrsa şaşılmaz; çünkü hafif sabah yeli bana mâh-i Ken'ân'dan yani Kenan ayından haber verdi.)

(4) *şâdmen gûyâ firâk ayyâmı boldı murtafi'
kim habîbim kelmâgigâ yetti hâr yandın habar*

(Ayrılık günleri sanki bitmiş gibi neşeliyim; çünkü sevgilimin geleceği hakkında her taraftan haber ulaştı.)

(5) *âh-u aşkımdın habarsız bolmang, ey 'âlam eli,
kim berürlâr ol biri şarşar bu tûfândın habar*

(Ey insanoğlu, inlememden ve gözyaşlarımdan habersiz olmayın; çünkü inlemem fırtınadan ve gözyaşlarım selden/tufandan haber verir.)

(6) *sâkîyâ, koy davr ayağın öyle kim nûş âylesâm
tâ kıyâmat tapmağaymen ahl-i davrândın habar*

(Ey saki (meyhaneci), dönen kadehi ver, öyle içeyim ki; kıyamete kadar devirlerin ehliden (basit, sade adamlardan) haber almayayım)

(7) *ey Navât, tang yok ölsâm kim ötüptür neçâ kün
kim mengâ yok ne köngül ne könglüm alğandın habar (II 224; IV 175)*

(Ey Nevâî, ölürsem hayret etmek gerekmez; çünkü günlerden beri ne gönlümden, ne (de) gönlümü alandan haberim var.)

2.0 Bir kaç gazelinde Nevâî, **Yûsuf'un gömleğinden** bahsediyor. Yûsuf hikâyelerinde bu gömlek bilindiği gibi iki şekilde görünür. Birincisi: Yûsuf'un kardeşleri, Ya'kûb'a kurdun Yûsuf'u yediğini ispat etmek için kanlı gömleğini getirir. İkincisi: Yûsuf gömleğini yıllarca ağlamaktan kör olan Ya'kûb'a gönderir ve Ya'kûb'un gözleri o gömleği yüzüne sürünce görme gücünü geri kazanır. Örnekler:

2.1 (4) *könglägingdin kim tapar cân dâm-ba-dâm Yûsuf ısı
ey azîzim men hâm ol könglâk ara bir târmen*

(Senin gömleğinden can her zaman Yûsuf'un güzel kokusunu bulur; ey azizim, ben de bu gömlekte bir iplikçiğim.)

Nevâî bu şiirde alçakgönüllülük ana motifini kullanır. Şair kendisini ne Ya'kûb ne de Yûsuf, Yûsuf'un gömleğinin bir iplikçiği olarak gösterir. Ama Nevâî'de alçakgönüllülük de, abartma da ciddî olmuyor. Aynı gazelin ikinci beytinde abartmalı bir örnek de var:

(2b) *aşk sayılın akızıb sargaşta çûn pargârmen*

(Gözyaşı dökerek dolaşıyorum; çünkü pergelim.) Dünyanın dolaşması gibi. Pergel'in bir ayağının birinin sabit olması, bulunduğu yerden ayrılamaması, diğerinin onun etrafında dolaşması aynı yerde dönüp durmasını ifade ediyor.

Yûsuf'un ay (mâh) olduğuna alıştık, ama bu da değişebilir, Yûsuf güneş de olabilir. İçinde iplikçik ve pergel olan gazelinde Nevâî şöyle diyor:

(5) *bir kuyaş hacrında tün dek rûzigârım tîredür*

tang emäs gâr tün kâbi mâtam tutub yığlarmen (I 552; III 479)

(Bir güneşten ayrı kaderim gece gibi karanlıktır, gece gibi yas tutup ağlarsam hayret edilmez)

Bu beyit, içinde Yûsuf ve gömleğinin iplikçiği olan beyitten hemen sonra geliyor, bunun için güneşin, Yûsuf ve tabii şairin de sevgilisi olmasında hiç şüphe yok.

2.2 Başka bir gazelin birinci beytinde ise Yûsuf'un gömleği şu şekildedir:-

(1) *gülrühüm yâdı bilâ könglüm erür gülgâ harâs*

kim berür Yûsuf ısı kan ara yüz pâra kamâs (III 272)

(Gül yanaklımı anarken gönlüm gül istiyor, çünkü Yûsuf'un güzel kokusu gömleğinin yüz (100) parçası gibi kana giriyor.)

2.3 Başka bir gazelin üçüncü beytinde Nevâî sevgilisi hakkında "kuyaş oşşar ve ay mânand" diyor, yani sevgilisi güneş ve ay gibiymiş. Beşinci beyitte kendisi sanki Ya'kûb ve Yûsuf'un gömleği onu hoşnut eder:

(5) *habîbim istây-u gulşân ara hâr dâm gul ıslarmen
meni Yûsufdın ayru kıldı kanlı könglägi hursand (II 134)*

(Dostumu arayarak gülistanda her daim gül koklarım; beni kanlı gömleği Yûsuf'tan uzaklaştırdı, hoşnut ediyor)

3.0 Nevâî, incelediğim gazellerinin birinde Yûsuf'un **kuyuda**, başkasında zindanda olduğunu söyler. Kuyunun, zindanın ilk şekli olduğu bellidir.

3.1 Nevâî, bir gazelde hem divaneler hem de akıllı kişilerin arasında rezil edildiğinden bahseder. İnsanlar her yerde onun hakkında efsaneler anlatırlarmış. Şair şaşkınmış, kendi hâline akıl ve sabır ile bakmış; ama gönlünde sadece dağlar kalmış. Kervan gitmiş geride yalnız yaktıkları ateşin yerleri kalmış. Ondan sonra sahil yanındaki kamışlıktan bahseder. Nevâî'de genellikle manzara tasvirini bulamıyoruz. Bunun için dikkatli olmak lazım. Mesela aynı gazelde sevgilinin oklarından haberdar oluyoruz, yani onun kirpiklerinden. Öyle olunca, kamışlık, başka gazelerde yeşil hatlar yahut reyhandır yani sevgilinin güzel ve yumuşak sakal tüyü. Ondan sonra gazelin beşinci beytinde Yûsuf'u görüyoruz:

(5) *kirpiğing tüşgân köngül içrâ hayâling ey parî
gûyiyâ Yûsuf nuzûl etmiş çâh-i Bâbil ara (I, 17)*

(Ey peri, kirpiğin düştüğü gönül içinde senin resmin var, sanki Yûsuf Babil kuyusuna aşağı inmiş.)

Şairin gönlü bir kuyu, bu kuyu içinde sevgilisinin kirpiği var; seven adam sevgilisinin kirpiğini görürse yahut gözünün önüne getirirse, bütün yüzünü ve vücudunu da gözünde canlandırır; sevgilinin kirpiği gönlünün içinde olduğu tasavvura geri dönüyor; sevgilisini Yûsuf'a benzettiği için, kirpiğini de Yûsuf'a benzetiyor; Yûsuf kuyuda idi. Başka öykülerde de sihribazlık yapmak isteyen Harut ile Marut'un başaşağı olarak asılı olduğu Babil kuyusu yer almaktadır. Kıyamete kadar bu şekilde cezalandırıldıkları için kurtulmaları mümkün değildir. Bu sebeple kuyudan çıkmak kolay değildir. Şairin sevgilisi de kuyuda, yani gönlünde kalacaktır.

Gazelin son beytinde, Nevâî sevginin bilgili adamın, âlimin işi olduğunu vurguluyor:

(7) *kûyung-oğ istâr Nevâî, neyse cannat ahl-ı zuhd*

munça-oğ bolğay tafâvut âlim-u câhil ara

(Nevâî senin köyünü/bulunduğun yeri ister, ehl-i zühd (kendini ibadete verenler) ise cennet ister; âlim ile cahiller arasında bu kadar fark vardır.)

3.2 Bir başka gazelin birinci beytinde şair ayın ayrılmasından, yani ayın / Yûsuf'un gitmesinden, ondan sonra gamından, derdinden bahsediyor ve nihayet şöyle diyor:

(6) *Mısr-ı izzat istâğan [böyle!] zindân-ı gamdın kaçma kim*

mâh-i Kan 'ân tahtığa bâ'is mazallat çâhudur (II 207)

(Mısır'da izzet ve şeref bulmak istersen, gam zindanından kaçma; çünkü mâh-i Ken'ân'ın (yani Yûsuf'un) tahtına çıkmasının sebebi hakaret ve aşağılama kuyusudur)

4.0 **Yûsuf'un satılması:** Yûsuf hikâyesinin en dramatik olaylarından biridir. Nevâî'de buna işaret eden beyitler bulunmaktadır:

4.1. (3) *kuşaşnı Yûsufum bayığa bermäk bar esâ mümkün*

degâymen tanga-i bay'ânadur ermäs bahâsıdın (I 580; III 502)

(Yûsuf'umu satın almak için güneşi vermek mümkün olsaydı güneş yalnız avans madeni para olabilir, <Yûsuf'un> kıymeti değildir.)

Nevâî burada yine abartma sanatını güzel şekilde gösteriyor. Kardeşlerinin Yûsuf'u 17, 18 yahut 20 dirheme sattıkları bilgisi zaten okuyucunun hafızasında yer almaktadır. Şair gazelinde Yûsuf'u satın almak için güneş kadar büyük bir paranın bile yeterli olamayacağına işaret etmektedir. Burada ve başka yerlerde dirhemün küçük güneş şeklinde olduğunun iması da vardır.

4.2 Aşağıdaki gazelin üç beytinde de bu motife yer verilmektedir:

(7) *yüzüng köp açma, gâhî söz degil kim akl dehğânı*

ne gül işrâfını yahşsı demiş, ne günça imsâkını

(Yüzünü çok açma, ara sıra bir söz söyle, çünkü akıl bahçivânı gülün israfının, goncanın her şeyden vazgeçmesinin iyi olmadığını söylüyor.)

(8) *ögüb cannat gulın vâ'iz tilâr kim äyläsäm savdâ*

neçä eski diramğa Yûsufum vah körgil idrâkin

(Vaiz cennet gülünü övüp birkaç eski dirheme Yûsuf'umu satmamı istiyor, vay onun aklını gör!)

(9) *desäm ol ay barib çıkmas ğam-i könglümdin aytur kim*

Navâî ne 'acab bolmaq ğamar sâ'îr, ğacar sâkin (I 514; III 441)

(O ay, gam dolu gönlümden gidip çıkmıyor desem "Nevâî, Ay bir gezegendir/dolaşmaktadır, taş sakın/yerinde durmaktadır, bunda şaşılacak bir durum yok." der.)

Şaire göre en iyisi kendini her yönüyle göstermemektir; ama kendini tamamen örtmek de iyi değil. Nevâî bu gazelde vaizi bir tüccar olarak gösteriyor; vaiz iyi tüccar da değilmiş. Birkaç eski dirheme gülü, yani Yûsuf'u, satın almak istiyor. Yûsuf hikâyelerindeki tüccar Yûsuf'u bu şekilde satın almış, ama bu - bildiğimiz gibi - özel durum idi. Nevâî'deki vaiz (tüccar) Yûsuf'tan da, aydan da az şey biliyor; ayın gezegen olduğunu biliyor, ama bir kişinin sevgilisi olduğunu sezinleyemiyor. O, bir taşın her yere atılması mümkün olduğunu biliyor. Gönüldeki taş ise, yani gamın bazen hiçbir yere gitmediğini bilmiyor.

4.3 Yine bir gazelde Nevâî pazarda Yûsuf'tan başka bir adamı, sevgilisini görüyor:

(5) *özüngni satmağında ğusn savdâsıdın ey Yûsuf*

ğabîbim yetsä erdi ne uşalğay erdi bazarımğ (I 389; IV 359)

(Ey Yûsuf, kendini güzel sevdasıyla satarken, sevgilim gelseydi, ticaretin nasıl bozulurdu!)

4.4 Nevâî, Yûsuf ismini çoğunlukla gazelinin ortasına koysa da, iki defa onu birinci beyitte zikreder. Bunlar, içinde elem ve eşanamlısı sözcüklerin çok geçtiği iki gazel (I 623; III 523 -aynı beyit- ve VI 91) ve iki gazelin son beytinde - dokuzuncu beyitte - şair kendisi için "gitti" demektedir. Bu iki gazelin ilk ve son beyitleri şöyledir:

(1) *köngül kim vaşlın istâr hâr taraf dağ-i sitam birlä*

erür Yûsuf ğaridârı neçä eski diram birlä (I 623; III 523)

(Her tarafı sitem yaraları ile dolu, sana kavuşmayı isteyen gönlüm, eski bir kaç direme Yusuf'un alıcısıdır.

(9) *ğadd-u zulfung bilä ağzıng tiläb köz yumdı 'âlamdın*

Navâîğa tarahhum äylä kim bardı alam birlä

(Boyun, zülfün ile, ağzını isteyerek şair âleminden göz yumdu; Nevâî'ye merhamet göster; çünkü elemi ile gitti)

Gönüldeki dağlar gamdan geliyor, ama elbette onlar madeni para da oluyor. Şair, o para ile Yûsuf'u satın almak mümkün olsaydı, çok iyi olurdu, diyor.

Nevâî Yûsuf'un satılmasını genellikle dramatik bir olay olarak tanımlamıyor, farklı farklı gazellerinde satma ve satılma olayının bileşenleri, para, madeni para, pazar, ticaret, satıcı, Yûsuf, sevgili gibi değişik şekillerde tasvir ediyor, farklı sıraya sokuyor. Mesela, Yûsuf şairin sevgilisidir ve şairin sevgilisi de Yûsuf'tan daha güzeldir; şair Yûsuf'un sahibidir (I 514); bazen de Yûsuf'u satın alan alıcıdır. (I 623).

Dirhem de bazen para bazen güneş bazen de gönlün dağdır.

Pazarda şaka olarak sevgilisinin ve Yûsuf'un kıymeti üzerine düşünür, güneşin kıymetiyle mukayese eder.

Şair alaylı olarak kendisini de pazarda gösterir (I 514; I 623); ama kendisinden daha tipik olanı vaiz olarak tevsif edilen tüccardır. Nevâî, din ve inanç işlerini dar ve sınırlı bir anlayışla görenlere çok kez zahid, şeyh veya vaiz adını verir.

Yûsuf'un satılması olayının dramatikliği, Nevâî'nin gazellerinde görünmez, arka planda kalır.

5.0 Nevâî gazellerinde Yûsuf var, Ya'kûb var, acaba **Zelîhâ** da var mıdır? Adı "Kıssa-i Yûsuf" olduğu zaman bile, bu öykü Türk dillerinde Zelîhâ'sız olamıyor. Bunu örneğin Kul 'Alî'de görüyoruz.¹⁰ Gazel,

¹⁰ B. Kellner-Heinkele, Rabgûzî'nin eserindeki Yûsuf ile Züleyhâ hikâyesini al-Kisâî ve al-Salabî'de anlatılan hikâyelerle karşılaştırıp, Rabgûzî'nin bu hikâyeye çok büyük yer verdiğine dikkat çekiyor. Boeschoten, Vandamme, Tezcan'ın yayınladığı transkripsiyonda (1995) bütün Yûsuf hikâyesi 95 sayfa olup, 34 sayfa *Yûsuf ile Züleyhâ* epizotuna aittir. Bkz. Kellner-Heinkele 2010: 329-351.

edebiyatın başka türüdür. Gazellerde Zelîhâ çok az görünür ve o, benim bulduğum gazelde sevgili değil, âşık adamın anasıdır:

Şair bir gazelinde sevgilinin güzelliği hakkında konuşur ve onun kurnaz olduğunu da söyler. Sevgilisi ona ok atar, haksız, nedensiz kan döker, bu sebeple elleri kanlıdır, ve ellerine kına yakmasına gerek yoktur. Bunların hepsi olağanüstü şeyler değildir; ama sevgilisinin kurnazlığı çok büyük olduğu için şair şöyle der:

(4) *Gâr ata Yûsuf, ana bolsa Zulayhâ fil-maşal*

mumkin ârmâs ey habîbim sen kâbi kelmâk hâlaf (II 379; IV 305)

(Ey dostum, mesela baban Yûsuf, annen Zelîhâ olsaydı senin gibi bir evladın dünyaya gelmesi mümkün olmazdı.)

Yani sevgilisinin Yûsuf ile Zelîhâ gibi çok namuslu kişilerin evladı olmuş olsaydı onların evladı olarak o kadar küstah ve utanmaz olamayacağını ifade ediyor..

Şair Zelîhâ'yı büsbütün unutmuyor. Ama onun figürü uzak geçmişte yaşıyor, kendi zamanı için büyük rol oynamıyor. Şair Zelîhâ'yı geçmişe sürgün etmiştir.

6.0 Yûsuf ve Ya'kûb, onlar arasında bağ vazifesini gören gömlek, Yûsuf'un satılması, Yûsuf'un zindanda olması ve nihayet Zelîhâ'nın Nevâî'de olup olmadığını sorguladıktan sonra **Yûsuf ile İsâ** hakkında birkaç söz söylemek isterim. Bu makaleyi yazmaya başladığım zaman tesadüfen Professor Geoffrey Lewis için yazılan bir kitapta Roger Allen'in Yûsuf hakkında yazdığı makalesini gördüm. Kendisi Yûsuf hikâyesinin *Tevrat*'ta olan varyantı ile *Kur'ân*'da olan varyantını karşılaştırıp Yûsuf hikâyesinin resmedilmiş tasvirine de dikkat çekiyor. Söz konusu tasvir Fransa'daki Chartres Katedrali'nin çok güzel ve renkli bir cam penceresinde bulunmakta olup Yûsuf'un hikâyesi ile İsâ'nın figürünü sergilemektedir.¹¹ Bir Hıristiyan katedralinde İsâ'nın en yüksek noktada olması şaşkıncı değildir. Nevâî'de ise Yûsuf ile İsâ birbirine benzemekte ve yan yana durmaktadırlar. Bunu birkaç örnek ile göstereceğim.

¹¹ Katedral 1194 ile 1260 yılları arasında ikinci defa inşa edildi, pencereler de bu zamanda yapıldı. Bkz. Allen 2000: 23-34.
http://www.medievalart.org.uk/chartres/41_pages/Chartres_Bay41_key.htm

6.1 (1) *şubh yetküirdi şabâ gulbarg-i handân mujdasın*
ya köngül taptı Masîh anfasıdan cân mujdasın (I 535; III 462)

(Hafif yel sabahleyin gülümseyen gül yaprağının müjdesini getirdi; yahut gönül, İsa'nın nefesinden can müjdesini buldu)

(2) *ya falak berdi yığı kör äylägän Ya kûbning*
közläri açılmaq üçün mâh-i Kan'ân mujdasın

(Yahut gök, Ya'kûb'u kör yapan ağlama verdi, gözlerinin açılması için <de> Kenân ayının (yani: Yûsuf'un) müjde getirdi.)

Burada İsa'nın nefesi ile Yûsuf'un gönderdiği müjdenin aynı iyi etkiyi yaptığını görüyoruz.

İsa ile Yûsuf bu gazelde birbirini takip eden iki beyitte yer alır, üçüncü beyitte ise bu iki figür bir arada kullanılır:

(3) *ne gul-i handân ne 'İsâdur ne Yûsuf mujdası taptı*
bir mahcûr öler hâlatda cânân mujdasın

(Bu ne gülümseyen gül, ne İsa, ne de Yûsuf'un müjdesidir; ayrılıkta ve ölüme yakın olan bir kişi, sevgilisinin müjdesini aldı)

6.2 Başka bir gazelde Nevâî sevgilisini düşündüğünde şöyle diyor:

(3) *'âlam ara husn ilâ cân-bahş nutkung mu ekin*
ya Masîhâ rûhi Yûsuf cismidâ kılmış hulûl (I 417; III 374)

(Âlemde güzellikle (can veren sözlerin mi acaba? Yahut İsa'nın ruhu Yûsuf'un cismine girmiş)

Yani burada da iki figür bir beyitte işleniyor ve şair sevgilisini, içinde İsa'nın ve Yûsuf'un nitelikleri birleştirilen birisi olarak gözümüzün önüne seriyor. İsa'nın isminin "Rûhullâh" olduğunu hatırlarsak, kendisinin Yûsuf'un cismine girmesini kolaylıkla kabul edebiliriz.

6.3 Buna benzer bir beyit de şudur:

(3) *tüşümde la'lı-vu ruhsârıdur, uyğatmang meni gâr hûd*
Masîhâ birlä Yûsuf başım öre yetsälär nâgâh (I 675; III 558)

(Düşümde onun (sevgilimin) ağzını ve yüzünü görüyorum, eğer İsa ile Yûsuf ansızın beni şerefleştirmek için gelseler de beni uyandırmayın)

6.4 Yine diğerk bir gazelde şair, sevgilisinin İsâ'dan da Yûsuf'tan da güzel olduğunu ifade ediyor:

(4) *labıng anfasıdın erdiki Masîh*
uluğ ihyâsıda izhâr etti

(Dudağının nefesindendi; çünkü İsâ'nın büyük diriltmesine zuhur etti¹²)

(5) *zarra-i mehr-i camâling Yûsuf*
tapıban 'âlam elin zâr etti (III 639)

(Yûsuf, güzelliğinin güneşinin zerresini bulduğu zaman dünyadaki bütün insanları hayrete düşürdü (yahut: ağılatırdı)

Yani onun sevgilisi güzellik bakımından Yûsuf'un güzelliğinden katbekat daha güzel; Yûsuf'un güzelliği için sevgilisinin güzelliğinden yalnız bir parçacık gerekliydi . Ayrıca sevgilisindeki tedavi etme gücü İsâ'nın tedavi etme gücünden çok daha büyükmüş.

6.5 Nevâî'nin dokuz bentten ibaret olan bir müseddesi mey şarkısına benzer. Şair meyhane tablosu çizer. Üçüncü bendin sonunda şu mısralara yer verir:

cân berürdâ la tıdın 'Isâ-şifat cânânayî
köngül alurda yüzidin Yûsuf-âynın dilbarî (III, 509)

(Ağzı ile can vermede İsâ gibi bir sevgili; güzel yüzü ile gönül çalmada Yûsuf'a benzeyen bir sevgili)

Böylece İsâ ile Yûsuf çok defa yanyana duruyorlar. Onlar birbirleriyle rekabet etmiyorlar, yarışma da olmuyor, büyüklük hakkında kavga da etmiyorlar. Birisi ölümlere hayat, diğeri yaşayanlara sevinç veriyor.

Yûsuf hikâyesi insanların özellikleri, davranış biçimleri, aralarındaki ilişkiler hakkında pek çok bilgelik ihtiva etmektedir. Yûsuf konusunu ele alanlar, aşağı mevkide olmak, yukarıda olmak, birisinin aşağıdan yukarıya çıkması, birisinin başkaları istemeden hakaret etmesi, birisi birisini çok sevdiği için hata yapması gibi sorunları işlemektedir. 'Alî Şîr

¹² Belki Gazâlî'nin "İhyâ' 'ulûm al-dîn" kitâbına da ima yapılmaktadır.

Nevâî'nin gazellerinde Yûsuf konusunun sunduğu sayısız imkânların bir kısmından faydalandığı görülmektedir. Öte yandan öne çıkan motifler dışında görünür olmayan ama varlığı hissedilen motifler söz konusudur. Diğer bir ifadeyle Yûsuf hikâyesinin dramatik özellikleri bazen ön plana çıkmakta, bazen arka planda kalmaktadır.

Kaynakça

- Alisher Navoiy (1987a), *Badât'ul-bidâyâ*; c. 1, Taşkent.
- Alisher Navoiy (1987b), *Navâdir un-nihâya*, c. 2, Taşkent.
- Alisher Navoiy (1988), *Ġarâ'ib uş-şîğar*, c. 3, Taşkent.
- Alisher Navoiy (1989), *Navâdir uş-şabâb*, c. 4, Taşkent.
- Alisher Navoiy (1990a), *Badât'ul-vasat*, c. 5, Taşkent.
- Alisher Navoiy (1990b), *Favâid ul-kibâr*, c. 4, Taşkent.
- Alisher Navoiy (1997), *Mukammal asarlar to'plami: Majolis un-nafois*, c.13, Toshkent.
- Alisher Navoiy(2000): *Mukammal Asarlar To'plami: Ta'rih-i Anbiyâ va Hukamâ*, c.16, Toshkent.
- Ali-Şîr Nevâyî (2001), *Mecâlisü'n-nefâyis I: Giriş ve Metin*, haz. Kemal Eraslan, Ankara: TDK.
- ALLEN, Roger (2000), "The Best of Stories': Three Versions of the Joseph Narrative", *The Balance of Truth: Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis*, İstanbul, 23-34.
- BROCKELMANN, C. (1916), *Alî's Qişsa'î Jûsuf: Der älteste Vorläufer der Osmanischen Literatur*, Berlin: Abhandlungen der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften.
- CİN, Ali (2011), *Türk Edebiyatının İlk Yûsuf Ve Züleyhâ Hikâyesi*, Ankara: TDK.
- DOLU, Halide (1952), "Yûsuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Nûshalar", *TDED* 4, 419-445.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet (1960), *Yusuf ile Züleyha*, İstanbul.
- GRÜNBAUM, M. (1889), "Zu "Jussuf und Suleicha", *ZDMG* 43, 26.
- KARAHAN, Leylâ (1994), *Kişsa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ)*, Ankara: TDK.
- KARTAL, Ahmet (2006), "Anadoluda Türk Edebiyatının Gelişimi", *Türk Edebiyatı Tarihi*, editör Talât Sait Halman, c.1, Ankara.
- KELLNER-HEINKELE, B. (2010) "Prophets, Kings, and Beasts: Some Glimpses of the Qişaş al-Anbiyâ' in Arabic and Middle Turkic Versions," *Trans-Turkic Studies: Festschrift in Honour of Marcel Erdal*,

edited by Matthias Kappler, Mark Kirchner and Peter Zieme with the editorial assistance of Raihan Muhamedowa, İstanbul: Pandora, 329-351.

KÖKTEKİN, Kazım (1996), "Bir Yusuf ve Zeliha Şairi: Süle Fakih ve Eseri", *Atatürk Üniversitesi TAED*, 4, 173-179.

MIRZAYEV, Abduğani (1972), "Jomining Yûsuf va Zulayho dostonida Alisher Navoiy obrazi", *O'zbek Tili va Adabiyoti*, c.1, 19-25.

Qişaş al-anbiyâ' oder 'Arâis al-Mağâlis von Abû Ishâq Aḥmad b. Muḥammad b. Ibrâhîm at-Ṭalabî (2006), Übersetzt und kommentiert von Heribert Busse, Wiesbaden.

AL-RABGHŪZĪ (1995), *The Stories of the Prophets. Qişaş al-Anbiyâ: An Eastern Turkish Version*, edited by H.E. Boeschoten, M. Vandamme, S. Tezcan, translated into English by H.E. Boeschoten, J. O'Kane, M. Vandamme (II cilt), Leiden, New York, Köln: E.J. Brill.

ROSENZWEIG, Vincenz Edler von (1824), *Joseph und Suleicha*, Historisch-romantisches Gedicht aus dem Persischen des Mewlana Abdurrahman Dschami, übersetzt und durch Anmerkungen erläutert, Wien.

RYPKA, J. (1959), *Iranische Literaturgeschichte*, Leipzig.

SCHLECHTA-WASSEHRD, Ottokar (1889), *Jussuf und Suleicha*, Romantisches Heldengedicht von Firdussi. Aus dem Persischen zum ersten Male übertragen, Wien.

ŞEYYAD HAMZA (1946), *Yusuf u Zeliha*, Nakleden Dehri Dilçin, İstanbul: TDK.

ṬABARĪ (1987), *The History of al-Ṭabarî (Tarikh al-Rusul wa'l-Mulûk)*, translated and annotated by William M. Brinner, c.2, Albany, New York.

TAGIRDZANOV, A. T. (1948), "K voprosu o poème Ferdousi *Jusufi Zulejcha*", *Sovetskoe Vostokovedenie*, c.5, 334-338.

TAGIRDZANOV, A. T. (1970), "Vlijanie poëmy Ferdousi Jusuf i Zulejcha na *Kişşa-i Jusuf Ali i Jusuf i Zulejcha Ṭajjad Chamzy*", *Palestinskij sbornik, vyp. 21 (84): Bliznij Vostok i Iran*, 46-61.

The Tales of the Prophets of al-Kisa i (1978), Translated from the Arabic with Notes by W.M. Thackston jr., Boston.

UYGUR, Sinan (2004), *Ali'nin Kışsa-i Yûsuf'u: Giriş – İnceleme – Metin – Sözlük*, Ankara.

ÜNVER, İsmail (2001), "Sulı, Suli, Sula, Sule, Süle ve Süli Fakih Rivayetleri Üzerine", *Türkoloji Dergisi* 2, 14/ 4, 15-20.

http://www.medievalart.org.uk/chartres/41_pages/Chartres_Bay41_k ey.htm